

Dariusz Lewandowski

Regotyżacja katedry we Włocławku w końcu XIX wieku

Studia Włocławskie 5, 366-378

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. DARIUSZ LEWANDOWSKI

REGOTYZACJA KATEDRY WE WŁOCŁAWKU W KOŃCU XIX WIEKU

W ciągu swych dziejów katedra we Włocławku, którą rozpoczął wznosić biskup Maciej Gołańczewski (1323-1365) 25 marca 1340 r.,¹ zmieniała swój wygląd zewnętrzny i wystrój wnętrza. Zasadnicze jej elementy powstawały wieloetapowo, zgodnie ze średniowieczną sztuką budowlaną. Także w późniejszych czasach dokonywano różnych zmian w wyglądzie zewnętrznym i wewnętrznym katedry włocławskiej. Prowadziło to do nawarstwienia się w tej budowlu różnych stylów. Uwarunkowanie to trzeba było wziąć pod uwagę, podejmując regotyzację katedry w końcu XIX wieku.

Etapy budowania katedry

Pierwszym etapem, zrealizowanym przed 1356 rokiem,² było wzniesienie prezbiterium i zakrystii południowej, która pierwotnie była krótsza niż obecnie. Drugim etapem budowy, rozpoczętym w 1358 roku,³ była dobudowa korpusu trójnawowej bazyliki filarowej i wież frontowych (północna wieża osiągnęła wysokość ścian nawy głównej). Dzieło budowy było kontynuowane przez bpa Zbyluta (Zbigniewa) Gołańczewskiego (1365-1383). Postęp prac budowlanych pozwolił na konsekrację katedry 13 maja 1411 roku; dokonał tego sufragan włocławski, biskup Jan dominikanin.⁴

W połowie XV wieku zasklepiono katedrę i kontynuowano budowę wież. Przed rokiem 1463 z fundacji bpa Jana Gruszczyńskiego (1450-1463) wzniesiono międzywieżowy szczyt zachodni.⁵ Przed 1503 r. bp Krzesław z Kurozwęk (1494-1503) rozpoczął budowę kaplicy Mariackiej. W 1508 r., z polecenia bpa Wincentego Przerębskiego (1503-1513), wzniesiono kruchę osłaniającą boczne wejście od północy oraz przylegającą do niej izbę „świątników”, czyli kościelnych i dzwoniarzy. Na zewnątrz przed wejściem do kruchty północnej znajdowała się płyta kamienna z wrytymi dwiema ludzkimi stopami i regularnymi zagłębieniami układającymi się w zarys układu ulic, która pełniła funkcję „drogi Jerozolimskiej”.⁶

W roku 1521 murator Maciej Kokoszka z Włocławka dobudował od południa, przy kaplicy Mariackiej, kaplicę p.w. św. Marcina, pierwotnie św. Andrzeja, ufundowaną przez dziekana kapituły, ks. Feliksa Naropińskiego.⁷ W tym samym czasie Maciej Kokoszka wybudował dwuizbowy kapitułarz, z fundacji bpa Macieja Drzewickiego (1513-1531), przylegający do południowej wieży i pierwszego zachodniego przęsła nawy bocznej.⁸ Prace budowlane przy wieżach, wraz z ich pierwotnymi zwieńczeniami, zakończono w 1526 roku, kiedy to nakryto wieżę południową.⁹

W roku 1541, z fundacji bpa Łukasza Górki (1538-1543), stanęła między kapitułarzem i kaplicą św. Marcina kaplica Zwiastowania NMP zwana także kaplicą Najświętszego Sakramentu.¹⁰ W następnych latach nad jej sklepieniem i oknami pracował włoski Leonardo z warsztatu Bernarda de Gianotis.

W połowie XVI wieku przedłużono zakrytą południową, tak iż sięgała do wschodniego zamknięcia nawy, natomiast w 1612 roku została wzniesiona zakryta północna, przylegająca do dwóch wschodnich przęseł prezbiterium.¹¹

W latach 1604-1610 w miejsce kaplicy Mariackiej, która w XVI wieku zaczęła popadać w ruinę, biskup Jan Tarnowski (1600-1604) ufundował manierystyczną kaplicę kopułową, którą wznosili kamieniarze z Pińczowa, Tomasz Nykiel i mistrz Malcher oraz Samuel Świątkowicz.¹² Natomiast w latach 1617-1619 po przeciwnej stronie katedry, z fundacji biskupów sufraganów Franciszka Łackiego (1597-1617) i Baltazara Miaskowskiego (1617-1632), wzniesiono podobną kaplicę p.w. Zwiastowania Najśw. Maryi Panny, św. Jana Chrzciciela i św. Franciszka.¹³ W 1676 roku bp Kazimierz Florian Czartoryski (1655-1673) ufundował dla tej kaplicy ołtarz św. Kazimierza i od tego czasu kaplica nosi takie wezwanie.¹⁴

W latach 1636-1639 staraniem bpa Macieja Łubieńskiego (1631-1641) obie wieże katedry podwyższono i nakryto baniastymi barokowymi hełmami. Hełm wieży północnej pokryto blachą miedzianą, a południową blachą ołowianą.¹⁵ W tym czasie na dachu nawy głównej wzniesiona została wieżyczka sygnaturki nakryta cebulastym hełmem, która wielokrotnie w późniejszym czasie była remontowana.¹⁶ W roku 1686 wieże na nowo przebudowano, staraniem bpa Bonawentury Madalińskiego (1681-1691). Cebulaste hełmy wież z latarniami pokryto blachą miedzianą i ozdobiono złożonymi herbami biskupa (Larissa).¹⁷ W latach 1720-1755, zwłaszcza kosztem bpa Walentego Aleksandra Czapskiego (1741-1751), dachy katedry pokryto całkowicie blachą miedzianą.¹⁸

W roku 1723 wbudowano w przeszle międzywieżowym drewniany wiatrołap osłaniający główne wejście, z oszklonymi drzwiami ku nawie głównej

i parą drzwi bocznych prowadzących w przyziemie wież. Ten tzw. „bęben” przebudowywano w latach 1782-1786 i w 1838 roku.¹⁹

Wnętrze katedry przed regotyzacją

Wewnętrzne ściany katedry pokryte były białymi, wapiennymi tynkami. Jedynie w prezbiterium znajdowała się renesansowa polichromia, wykonana w 1586 roku z fundacji biskupa Hieronima Rozdrażewskiego (1581-1600), która tylko fragmentarycznie, za ołtarzem głównym przy oknach i przy wejściu do zakrystii południowej, dotrwała do XIX wieku.²⁰

W prezbiterium znajdował się barokowy ołtarz główny z czarnego marmuru checińskiego, ufundowany w 1633 r. przez biskupa, wówczas już krakowskiego, Andrzeja Lipskiego (1623-1631). W ołtarzu tym znalazły się obrazy Bartłomieja Strobla, ucznia Piotra Pawła Rubensa. Po uszkodzeniach w czasie wojen szwedzkich ołtarz konsekrowano w 1660 roku.²¹

Z fundacji bpa Andrzeja Lipskiego, około roku 1629, między oknami prezbiterium pojawiło się osiem dużych rozmiarów obrazów, namalowanych przez Jakuba Charzyńskiego, przedstawiających sceny z życia Maryi. Jeden z nich przedstawiający scenę narodzenia św. Jana Chrzciciela był fundowany lub konserwowany kosztem biskupa pomocniczego Wojciecha Ignacego Bardzińskiego (1707-1723), gdyż nosił jego inicjały.²²

Poniżej tych obrazów, wzdłuż ścian bocznych prezbiterium, pomiędzy wejściami do zakrystii a łukiem tęczowym, ustawione były stalle kanoniczkie na 28 miejsc. Zamówiono je w Warszawie w 1682 roku, a ustawiono w 1686 roku.²³ Pod łukiem tęczowym, od strony północnej, znajdowała się podwieszona ambona koszowa z ażurowym baldachimem. Pochodziła z tego samego czasu co stalle, ozdobiona była figurami świętych, malowana i częściowo złocona w 1695 roku. Prowadziły do niej schody wejściowe od strony nawy północnej.²⁴

Na ścianie wschodniej, powyżej łuku tęczowego, znajdował się obraz dopasowany kształtem do łuku sklepienia, przedstawiający Najśw. Maryję Pannę i adorujących Ją świętych polskich. Obraz ufundował w 1747 r. archidiakon pomorski ks. Augustyn Kiliński. Od dołu umieszczono rzeźbione w drewnie anioły podtrzymujące obraz.²⁵

W katedrze znajdowały się liczne ołtarze boczne. Pod łukiem tęczowym, przy Krzyżu Tumskim – ołtarz Pana Jezusa Ukrzyżowanego, ufundowany przez biskupa pomocniczego pomorskiego Cypriana Kazimierza Wolickiego (1766-1775). W podłuczach arkad międzynawowych na filarach od południa znajdowały się ołtarze – Trzech Króli, Niepokalanego Poczęcia Najśw. Maryi Panny, zbudowany w 1692 r. z fundacji bpa Bonawentury Madalińskiego,

św. Józefa z fundacji prałata Józefa Glińskiego w 1782 r. i Zwiastowania Najśw. Maryi Panny, zbudowany z funduszy kapitulnych w 1781 r. Na filarach po stronie północnej umieszczone były ołtarze: Wniebowstąpienia Pana Jezusa z 1783 roku, św. Marii Egipcjanki, ufundowany przez kanonika Floriana Lachowicza, w 1752 roku, św. Piotra Apostoła z 1782 roku, ufundowany przez prałata Macieja Nałęcza i św. Ildefonsa z 1784 roku (wcześniej św. Mikołaja). Ponadto na zamknięciu nawy południowej był ołtarz Pana Jezusa Konającego, zwany także Ciemnym, wzniesiony z fundacji kapituły w 1782 roku. Natomiast na zamknięciu nawy północnej znajdował się ołtarz św. Barbary, ufundowany przez prałata Ludwika Bratoszewskiego w 1782 r. Ołtarze znajdowały się także w kaplicach bocznych. Były to ołtarze barokowe z mурowanymi mensami oraz kolumnowymi, drewnianymi nastawami.²⁶

Posadzka katedry była nierówna i niejednolita, ponieważ do II połowy XVIII wieku dokonywano pod nią pochówków zmarłych biskupów, członków kapituły, wikariuszy katedralnych oraz członków kapeli i dzwonnarzy. Na skutek tego posadzka była w wielu miejscach zapadnięta, częściowo pokryta płytami nagrobnymi.²⁷ Jedynie od prezbiterium do kaplicy Najśw. Maryi Panny posadzka była wyrównana jeszcze w XVIII wieku.

Konfesjonały katedralne wykonane zostały w latach 1795-1796, w tym samym czasie wykonane zostały ławki.²⁸ Na emporze muzycznej między wieżami znajdowały się 32-głosowe organy z 1691 roku, skonstruowane przez Mateusza Brandtnera z Torunia.²⁹

Prace regotyzacyjne

Gruntowne prace regotyzacyjne w katedrze we Włocławku rozpoczął bp Wincenty Popiel (1875-1883). Krótko po objęciu stolicy biskupiej w październiku 1875 roku podjął zamiar nadania katedrze monumentalnego charakteru przez nadbudowanie wież. Starszy brat biskupa, Paweł Popiel, który był konserwatorem i twórcą „salonu archeologicznego” w Krakowie, a w latach 1856-1873 pełnił nawet urząd konserwatora Galicji Zachodniej, zarekomendował do tego zadania krakowskiego architekta Tadeusza Stryjeńskiego.³⁰

Plany i prace Tadeusza Stryjeńskiego

Prace regotyzacyjne rozpoczęto w 1878 roku od restauracji kaplicy Zwiastowania Najśw. Maryi Panny (*Cibavit*), w której wzmocniono fundament od strony kaplicy św. Marcina i od południa, wyrównano żebra sklepienia, obniżono o jeden stopień posadzkę, usunięto płyty nagrobne, ściany pokryto boazerią zdobioną kwiatonami oraz ustawiono rzeźbioną w drewnie grupę *Ukrzyżowania* z klasztoru w Łądzie (obecnie w refektarzu semi-

narium duchownego we Włocławku). Odnowiono ołtarz, a w oknach zainstalowano, w drewnianych ramach, witraże wykonane w Paryżu, ufundowane przez Mikołaja Wisłockiego, pierwotnie dla kaplicy Najśw. Maryi Panny w Częstochowie.³¹

Następnie przystąpiono do remontu więźby dachowej nad prezbiterium. Usunięto wówczas tynkowany gzyms barokowy wieńczący ściany prezbiterium i wzniesiono nowy z profilowanej cegły, układającej się w ornament o motywie czteroliścia wpisanego w kwadrat stojący rombem.³²

W 1881 roku Tadeusz Stryjeński przygotował pierwszy projekt przewidujący czworoboczną nadbudowę wież katedry; zdobył on uznanie krakowskiego środowiska konserwatorów.³³ Na podstawie oględzin katedry opracował także szczegółowy, sześciopunktowy program konserwatorski i ogólny kosztorys prac, który przedłożył listownie biskupowi.³⁴ Oprócz podwyższenia wież przewidywał on remont więźby i dachów, pokrycie ich blachą miedzianą, przekształcenie gzymsów prezbiterium i nawy głównej, budowę pinakli na szkarpach nawy głównej i zwieńczenia wieżyczki schodowej, naprawienie szczytów nawy głównej oraz odnowienie portalu głównego i nowe ceglane maswerki w oknach nawy głównej. Przewidywany koszt robót opiewał na 40 000 rubli srebrem.

W tym czasie prowadzono prace przy kaplicy św. Marcina, kosztem Leona Bojańczyka i Eleonory Bojańczykowej (jego matki). Ustawiono w niej nowy ołtarz dębowy, na którym umieszczono rzeźbę z 1505 roku, z przedstawieniem *Ostatniej Wieczerzy*, pochodzącą z kościoła parafialnego w Nieszawie, natomiast obok ołtarza ustawiono nieco później zdjęte ze zwieńczenia murów kaplicy św. Kazimierza kamienne figury świętych Piotra i Pawła. W oknie umieszczono witraż ze św. Marcinem, wykonany w Zakładzie św. Łukasza hrabiny Marii Łubieńskiej w Warszawie.³⁵ W kaplicy tej znajdowała się chrzcielnica, którą później przeniesiono do kaplicy św. Teresy.³⁶

Biskup Wincenty Popiel, obawiając się trudności technicznych związanych ze znacznym zwiększeniem wysokości wież i pragnąc podkreślić polski charakter katedry we Włocławku, polecił Tadeuszowi Stryjeńskiemu wykonanie drugiego projektu nadbudowy.³⁷ Stryjeński przygotował drugi wariant podwyższenia wież z ośmioboczną nadbudową, nawiązującą do wieży hejnałowej kościoła Mariackiego w Krakowie. Podjął się również zaprojektowania krucht osłaniających wejścia. Projekt z ośmioboczną nadbudową wież, kreślony przez inżyniera Romana Fijałkowskiego, w kwietniu 1884 roku uzyskał aprobatę nowego biskupa włocławskiego, Aleksandra Kazimierza Bereśniwicza (1883-1902). Także Oddział Budowlany Warszawskiego Rządu Gubernialnego 20 czerwca 1884 r. zatwierdził go i wydał pozytywną opinię.³⁸

Przedsiębiorca budowlany Leon Bojańczyk przystąpił do realizacji tego projektu wież. Przygotowano stalową konstrukcję wzmocniającą narożniki i rozpoczęto wznoszenie ścian, lecz wynikły trudności konstrukcyjne, które sprawiły, że inżynier Fijałkowski przerwał dalsze prace. Zaczęły rysować się mury obwodowe wież i praktycznie okazało się niemożliwym wzniesienie ośmiobocznej nadbudowy przy zastosowanych szkarpach w narożach niższych partii wież.³⁹ Wówczas to uznano, że skoro brak jest na miejscu odpowiedniego architekta, a przyjazdy Tadeusza Stryjeńskiego z Krakowa są rzadkie i kosztowne, postanowiono zaprosić któregoś z architektów warszawskich.⁴⁰ W tym celu kapituła katedralna delegowała ks. Zenona Chodyńskiego, aby do realizacji planu podwyższenia wież zaprosił Edwarda Cichockiego, który zaprojektował kościół w Ciechocinku, lub Konstantego Wojciechowskiego, który projektował kościół w Radomsku. Wobec nieobecności Cichockiego, pracę przy przebudowie katedry powierzono Konstantemu Wojciechowskiemu.⁴¹

Dokonania Konstantego Wojciechowskiego

W oparciu o pierwszy projekt Stryjeńskiego Wojciechowski opracował własną propozycję czworobocznej nadbudowy wież. Projekt ten został zatwierdzony przez władze państwowe w Warszawie 17 maja 1886 r.⁴² Po uproszczeniach w dekoracji szpiczastych hełmów, polegających na zastosowaniu szczytów wież i hełmów z pierwszego projektu Tadeusza Stryjeńskiego, projekt zaaprobował także bp Aleksander Bereśniewicz.

Zgodnie z rozporządzeniami carskimi z 1865 roku, stanowiącymi, iż remonty kościołów będą finansowane z kasy rządowej i składek (rozkłady kosztów) duchowieństwa i wiernych, na podstawie kosztorysu opracowanego w lutym 1889 roku przez budowniczego Antoniego Olszakowskiego, otrzymano dotację w wysokości 49 726 rubli. Ogółem kosztorys opiewał na 77 722 rubli, w tym 30 000 na roboty we wnętrzu, 33 134 ruble na roboty na zewnątrz. Pozostała kwota przeznaczona była na potrzeby Komitetu Budowlanego i nieprzewidziane wydatki.⁴³

W pierwszej kolejności dokonano nadbudowy wież katedry w ich nowym kształcie, istniejącym do dziś. W obydwu wieżach wzniesiono kondygnację z zegarami, wydzieloną fryzem z cegły ułożonej na rąb, z prostokątnymi trójdzielnymi płycinami, mieszczącymi w środkowym polu tarczy zegara. W kondygnacji dzwonów, oddzielonej gzymsem, z każdej strony umieszczono parę ostrołukowych blend, w których znajdują się po dwa analogiczne okna z drewnianymi żaluzjami. Naroża ścian oprofilowano. Ściany wież zwieńczono fryzem z cegły profilowanej i trójkątnymi szczytami, ozdobionymi ostro-

łukowymi blendami i żabkami, rozczłonkowanymi lizenami przechodzącymi w sterczyny, zakończonymi kwiatonami. Wieże nakryto szpiczastymi, czworobocznymi hełmami, krytymi blachą miedzianą, zwieńczonymi krzyżami. Niestety w czasie prac przy nadbudowie wież zniszczeniu uległ zabytkowy szczyt międzywieżowy, który Wojciechowski zastąpił nowym według własnego projektu, dopasowywanym do szczytów na wieżach. Jest to szczyt rozczłonkowanymi lizenami przechodzącymi w pinakle, między którymi usytuowano ostrołukowe blendy z wąskimi okienkami.

Zniesiona została wieżyczka sygnaturki na dachu nawy głównej. Wzniesiono nowy, schodkowy, szczyt wschodni nawy głównej, ozdobiony blendami o łuku pełnym, rozczłonkowany ukośnymi sterczynami zakończonymi kwiatonami. W schodkach zwieńczonych trójkątnymi wimpergami z żabkami i kwiatonami wykonano kolistę przezrocza, natomiast w środkowej części szczytu ostrołukowe krosno na sygnaturkę.

Dnia 11 kwietnia 1891 r. bp Bereśniewicz poświęcił kamień węgielny pod kruchtę zachodnią. Ze względu na szeroko zakrojone prace remontowe, katedra od 14 kwietnia tego roku była zamknięta dla nabożeństw. Prace rozpoczęto od budowy dwukondygnacyjnej kruchty osłaniającej wejście główne.⁴⁴ Wzniesiono ją na planie kwadratu, na przedłużeniu szkarp wież z klatkami schodowymi w zachodnich narożnikach prowadzącymi na chór muzyczny i galerię zewnętrzną,⁴⁵ która zasłoniła profilowany, ostrołukowy portal wejściowy z glazurowanej cegły, ujęty od góry wimpergą. Kruchtę nakryto sklepieniem krzyżowo-żebrowym. Zewnętrzny portal kruchty wykonano z profilowanej cegły. W górnej kondygnacji pomieszczono ostrołukową galerię otwierającą się na plac przed katedrą, w której umieszczono kamienną figurę Najśw. Maryi Panny z Dzieciątkiem, ufundowaną w 1614 r. przez bpa Wawrzyńca Gębickiego, znajdującą się pierwotnie w elewacji kruchty północnej.⁴⁶ Trójkątny szczyt kruchty ozdobiono żabkami i ujęto po bokach sterczynami zwieńczonymi kwiatonami. Ściany boczne zakończono prostymi sterczynami połączonymi trójkątnymi wimpergami z żabkami i kwiatonami nad ostrołukowymi przezroczami. W przyziemiu wież, w 1893 roku,⁴⁷ przebito dodatkowe otwory wejściowe, przebudowując jednocześnie dawne okna w dolnej partii wież na nadświetla wydzielone belką na wsporniku. Z zewnątrz wejścia boczne oprofilowane ujęte lizenami przechodzącymi w przyścienne sterczyny. Wraz ze skróconymi od dołu oknami wejścia obwiedzione gzymsem kapnikowym.⁴⁸

Usunięto zewnętrzne tynki z kaplicy św. Marcina i Zwiastowania Najśw. Maryi Panny. Przelicowano ich elewacje nową cegłą, zmieniając również wątek, dodano nowe cokoły oraz gzyms kapnikowy okalający otwory okien-

ne. Częściowo przelicowano ściany nawy głównej, usunięto tynkowany fryz wieńczący, zastępując go fryzem z cegły profilowanej o motywie przenikających się czteroliści. Maswerki ze sztucznego kamienia w oknach nawy głównej i prezbiterium wymieniono na nowe, wykonane z piaskowca.

Wzmocniono fundamenty katedry od zachodu i północy. Wokół katedry dodano wysoki cokół ceglany, zakończony gzymsem kapnikowym. Od południa nad kaplicami i kapitularem wzniesiono niską kondygnację nakrytą stropem ogniotrwałym na stalowych belkach, z parami okien zamkniętymi łukiem odcinkowym, skomunikowaną z nawą południową schodami zabiegowymi mieszczącymi się w grubości murów wieży. Nadbudowa ta spowodowała zmianę geometrii dachu nad południową nawą.⁴⁹

Od północy wzniesiono ciąg nowych kaplic, dostosowanych szerokością do rozstawu szkarp, oraz nową kruchtę północną i składzik z klatką schodową dwubocznie występującą przed lico elewacji zachodniej.⁵⁰ W nowych kaplicach wykonano okna ostrołukowe, natomiast sklepienia żebrowe, gwiaździste. Z zewnątrz zastosowano jednouskokowe szkarpy. Dobudówki po obu bokach katedry dla zachowania symetrii frontonu i przesłonięcia dachów zamknięto od zachodu ścianami kotarowymi.

Znacznie przekształcono kaplice renesansowe. W kaplicy Matki Bożej obniżono i zmieniono posadzkę, likwidując kryptę, oraz odnowiono gipsem sztukaterie i marmoryzowano, kamienny portal wejściowy pokryto warstwą tynku. W 1900 roku wprowadzono nowy ołtarz z marmuru, wykonany przez Kazimierza Chodzińskiego z Warszawy, według projektu zatwierdzonego przez Sławomira Odrzywolskiego z Krakowa.⁵¹ Na zewnątrz zmieniono elewacje z kamienia ciosowego, wprowadzając oblicowanie nową cegłą i nowe podziały geometryczne, przekształcono fryz koronujący wraz z gzymsem, zmieniono konstrukcję dachów i dodano balaskową balustradę przesłaniającą kopuły.⁵²

Gruntownie przebudowano obie zakrystie, podwyższono ich ściany, przebudowano sklepienia krzyżowo-żebrowe. Ujednolicono otwory okienne. Ściany zewnętrzne przelicowano nową cegłą i zwieńczono arkadkową attyką zasłaniającą połączenie dachowe, które zmieniły swą geometrię. Odsłonięto i przekonstruowano nadwieszony łuk odporowy szkarpy prezbiterium, pierwotnie ukryty pod dachem zakrystii. Nadbudowano neogotycki krenełaż wieżyczki schodowej przy prezbiterium. Nad gzymsem obu zakrystii wybudowano arkadowe attyki.⁵³ W czasie prac w zakrystii południowej odnaleziono grobowiec bpa Macieja Gołańczewskiego.⁵⁴

W trakcie regotyżacji w prezbiterium usunięto barokowy ołtarz główny, rzeźbione kamienne portale prowadzące do zakrystii oraz obrazy zawie-

szone powyżej stali między oknami. Przebito nowe ostrołukowe otwory wejściowe do zakrystii w pobliżu łuku tęczowego. Przeprowadzono konserwację i skrócono stalle kanonickie do szesnastu miejsc, usunięto barokową ambonę spod łuku tęczowego. Wzniesiono nowy neogotycki ołtarz główny z mensą z czerwonego węgierskiego marmuru i drewnianą nastawą, według projektu Konstantego Wojciechowskiego. Ołtarz wykonano w Poznaniu w warsztacie J. Szpetkowskiego,⁵⁵ z fundacji rodziny Kretkowskich. W ołtarzu, miejscami malowanym i złożonym, umieszczona została figura siedzącej Najśw. Maryi Panny z Dzieciątkiem adorowanej przez kłęzczących św. Kazimierza i św. Jana z Dukli. Po bokach stojące postacie świętych Wojciecha i Stanisława, a powyżej nieco mniejsze figury świętych Jozafata i Stanisława Kostki.⁵⁶

Żebra sklepienne pokryto warstwą zaprawy wapiennej zmieniając ich profile. Wsporniki sklepień w prezbiterium wzbogacono kapitelami i baldachimami rozpiętymi nad niszami, w których na konsolach ustawiono gipsowe figury świętych wykonane przez warszawskiego rzeźbiarza Hipolita Moraczewskiego (Jan Chrzyciel, Piotr, Paweł, Andrzej, Jan Nepomucen, Antoni). On także wykonał figury do rzeźbiarskiej grupy *Ukrzyżowania* na ścianę powyżej łuku tęczowego, którą zaprojektował K. Wojciechowski.⁵⁷

W głównym oknie prezbiterium umieszczono nowy witraż z warsztatu hrabiny Łubieńskiej wyobrażający Koronację Najśw. Maryi Panny, którego projekt opracował Józef Simmler. Z tego warszawskiego warsztatu wyszły wszystkie witraże i okna (z wyjątkiem witraży w kaplicy *Cibavit*) zamontowane w katedrze w czasie jej regotyżacji. W bocznych oknach pozostawiono średniowieczne witraże umieszczone parami na przemian z jasnym, nowym przeszkleniem.⁵⁸

We wnętrzu korpusu wyrównano arkady międzynawowe, położono nowe, grube tynki ścian i sklepień oraz przekształcono służki sklepienia nawy głównej, wzbogacając je o kostkowe, wieloboczne bazy w strefie ozdobnego gzymsu kapnikowego i wsporniki w kształcie głów. Na ściany i filary przeniesiono niektóre z płyt nagrobnych wyjęte z posadzki.

Krzyż Tumski, wraz z ołtarzem, przeniesiono na zamknięcie nawy północnej.⁵⁹ Usunięto wszystkie ołtarze boczne z korpusu nawowego. Obrazy Bartłomieja Strobla z barokowego ołtarza głównego umieszczono, w neogotyckiej ramie, na wschodniej ścianie kaplicy św. Józefa powyżej przeniesionego, z pierwszego południowego filara, nagrobka biskupa Piotra z Bnina (1484-1495), wykonanego w warsztacie Wita Stwosza.⁶⁰

Na pierwszym filarze północnym umieszczono w 1894 roku neogotycką ambonę koszową ze szpiczastym baldachimem, ufundowaną przez baro-

na Leopolda Kronenberga, wykonaną w warszawskim warsztacie Antoniego F. Grmeli,⁶¹ z figurami wykonanymi przez Antoniego Panasiuka.⁶²

Według projektu Konstantego Wojciechowskiego przebudowie uległ także chór muzyczny, z drewnianą neogotycką balustradą, na którym zainstalowano nowe 32-głosowe organy, wykonane przez Jana Spiegła z Rychtału na Śląsku.⁶³ Neogotycki prospekt dla nowego instrumentu zaprojektował Konstanty Wojciechowski. Bardzo zniszczoną rusztowaniami w czasie remontu posadzę zastąpiono nową z marmuru checińskiego, położoną w całym korpusie katedry.⁶⁴

Po zakończeniu remontu we wnętrzu katedrę otwarto dla nabożeństw w czwartek 30 listopada 1893 r. Po przeniesieniu Najświętszego Sakramentu, przez biskupa sufragana Henryka Piotra Kossowkiego (1890-1903), z kościołka seminaryjnego do kaplicy *Cibavit*, bp Aleksander Bereśniewicz odprawił wotywę o Najświętszym Sakramencie.⁶⁵ Uroczystej konsekracji dokonał 10 maja 1896 r. ówczesny arcybiskup warszawski Wincenty Popiel, inicjator prac regotyzacyjnych.⁶⁶

Całości prac budowlanych zrealizowanych w końcu XIX wieku dopełniła polichromia całego wnętrza, wykonana w latach 1900-1902 przez braci Stanisława i Zdzisława Jasińskich z Warszawy przy współpracy Apoloniusza Kędzierskiego, kosztem 15 000 rubli.⁶⁷

* * *

Prace wykonane przy katedrze we Włocławku przez Konstantego Wojciechowskiego spotkały się z krytyką krakowskiego środowiska konserwatorów.⁶⁸ Spowodowało to na początku XX wieku polemikę na łamach „Tygodnika Ilustrowanego”, w której Zygmunt Hendel, Sławomir Odrzywolski, Tadeusz Stryjeński i Stanisław Tomkowicz wykazywali brak poszanowania zabytku w realizowaniu niektórych projektów Konstantego Wojciechowskiego i Stefana Szyllera, pracującego przy katedrze w Płocku. Wojciechowski wyjaśniał dobudowę kaplic północnych koniecznością wzmocnienia ścian nawy bocznej, wprowadzenie nowego szczytu międzywieżowego złym stanem zachowania szczytu z XV wieku i potrzebą ujednoczenia go ze szczytami wież zaczerpniętymi z pierwszego projektu Stryjeńskiego.⁶⁹ Zabrakło jednak argumentów dla uzasadnienia wprowadzenia neogotyckiego wyposażenia wnętrza, kosztem usunięcia zabytkowych sprzętów barokowych, które przekazano lub odsprzedano do innych kościołów, dzięki czemu wiele z nich przetrwało do dnia dzisiejszego.

Konstanty Wojciechowski zrealizował prace regotyzacyjne przy katedrze we Włocławku w duchu zasady „jedności stylowej”, rozpowszechnionej

w połowie XIX wieku przez francuskiego miłośnika i badacza architektury średniowiecznej, Eugèna Emmanuela Viollet-le-Duca. Jednakże w czasie, gdy Wojciechowski realizował swoje projekty we włocławskiej katedrze, przodujące środowiska konserwatorskie baczniejszą uwagę przykładają do historii zabytku i zachowania stanu zastanego, niż do odtwarzania jego pierwotnego wyglądu, czy też ujednolicania elementów odmiennych stylowo.⁷⁰ Efektem działalności konserwatorskiej Wojciechowskiego jest zrealizowana, neogotycka wizja gotyckiego kościoła, której podporządkowano mury i historyczne wnętrze jednej z najstarszych gotyckich katedr w Polsce. Dziś katedra we Włocławku stanowi pomnik zapóźnionej sztuki konserwatorskiej XIX wieku i pewnego rodzaju przestrogę dla współczesnych architektów-konserwatorów, którzy swój talent i artystyczne ambicje powinni podporządkować zabytkowi, gdyż umiejętność dostrzeżenia i poszanowania wielkości i talentu poprzedników jest prawdziwą miarą wielkości artysty.

PRZYPISY

¹ J. Długosz, *Vitae episcoporum Poloniae*, [w:] tenże, *Opera omnia*, cura A. Przewdziecki edita, t. 1, Cracoviae 1863, s. 529; M. Morawski, *Monografia Włocławka (Włocławia)*, Włocławek 1933, s. 202.

² *Monumenta Historica Dioeceseos Wladislaviensis* (dalej: MHDW), fasc. 18, Vladislaviae 1899, s. 41.

³ J. Długosz, *Vitae episcoporum ...*, dz. cyt., s. 529.

⁴ MHDW, f. 18, s. 74.

⁵ J. Długosz, *Vitae episcoporum ...*, dz. cyt., s. 541.

⁶ S. Chodyński, *Bazylika katedralna w Włocławku*, „Kron. Diec. Kujawsko-Kaliskiej” (KDK-K) 13(1919), s. 23; W. Łuszczkiewicz, *Labirynt katedry we Włocławku nad Wisłą*, „Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne”, 3(1899), szp.1-8; tenże, *O zabytkach cmentarnych w Polsce średniowiecznej*, „Prace Komisji Historii Sztuki” 6(1900), s. LXVII.

⁷ S. Chodyński, *Bazylika...*, KDK-K 14(1920), s. 294.

⁸ Tamże, s. 183; M. Morawski, *Monografia Włocławka*, dz. cyt., s. 226; W. Kujawski, *Włocławek w czasach nowożytnych i jego dzieje kościelne*, w: *Włocławek. Dzieje miasta*, t. 1, Włocławek 1999, s. 258.

⁹ S. Chodyński, *Bazylika...*, KDK-K 13(1919), s. 40; M. Morawski, *Monografia Włocławka*, dz. cyt., s. 204.

¹⁰ S. Chodyński, *Bazylika...*, KDK-K 15(1921), s. 45; M. Morawski, *Monografia Włocławka*, dz. cyt., s. 214; R. Hankowska, *Rozwój przestrzenny Włocławka od połowy XV wieku do 1793 roku*, w: *Włocławek. Dzieje miasta*, dz. cyt., s. 322.

¹¹ S. Chodyński, *Bazylika...*, KDK-K 13(1919), s. 273-274.

¹² S. Chodyński, *Bazylika...*, KDK-K 14(1920), s. 265-268; M. Morawski, *Monografia Włocławka*, dz. cyt., s. 209-210; zob. S. Narębski, *Kaplica renesansowa we Włocławku i jej związki z kaplicą firlejowską w Bejscach*, Bydgoszcz 1961.

¹³ S. Chodyński, *Bazylika...*, „Kron. Diec. Włocławskiej” (KDW) 23(1929), s. 195-197.

- ¹⁴ Tamże, s.199; M. Morawski, *Monografia Włocławka*, dz. cyt., s. 217.
- ¹⁵ K. Jung, *Katedra włocławska. Krótki rys historyczny miasta Włocławka, katedry i diecezji włocławskiej*, Włocławek 1900, s. 31; S. Chodyński, *Bazylika...*, KDK-K 13(1919), s. 41.
- ¹⁶ Tamże, s. 43; M. Morawski, *Monografia Włocławka*, dz. cyt., s. 205.
- ¹⁷ S. Chodyński, *Bazylika...*, KDK-K 13(1919), s. 42.
- ¹⁸ S. Chodyński, *Bazylika...*, KDK-K 12(1918), s. 235; M. Morawski, *Monografia Włocławka*, dz. cyt., s. 206.
- ¹⁹ S. Chodyński, *Bazylika...*, KDK-K 13(1919), s. 22-23; M. Morawski, *Monografia Włocławka*, dz. cyt., s. 228.
- ²⁰ S. Chodyński, *Bazylika...*, KDK-K 12(1918), s. 108.
- ²¹ S. Chodyński, *Bazylika...*, KDWi 25(1931), s. 60-61; 143; M. Morawski, *Monografia Włocławka*, dz. cyt., s. 221-222; K. Jung, *Katedra włocławska*, dz. cyt., s. 31-32.
- ²² Tamże, s. 110; S. Chodyński, *Bazylika...*, KDK-K 13(1919), s. 217-218.
- ²³ S. Chodyński, *Bazylika...*, KDK-K 13(1919), s. 215-217.
- ²⁴ Tamże, s. 271.
- ²⁵ S. Chodyński, *Bazylika...*, KDK-K 12(1918), s. 198.
- ²⁶ K. Jung, *Katedra włocławska*, dz. cyt., s. 37-38; S. Chodyński, *Bazylika...*, KDK-K 12(1918), s. 199; 24(1930), s. 181.
- ²⁷ S. Chodyński, *Bazylika...*, KDK-K 12(1918), s. 240-241.
- ²⁸ S. Chodyński, *Bazylika...*, KDK-K 13(1919), s. 271-272.
- ²⁹ Tamże, s. 172; K. Jung, *Katedra włocławska*, dz. cyt., s. 40-41; zob. A. Kłoczek, *Barokowe organy Mateusza Brandtnera w katedrze włocławskiej. Szkic organoznawczy*, „Studia Włocławskie” 2(1999), s. 353-362.
- ³⁰ J. Frycz, *Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795-1918*, Warszawa 1975, s. 171.
- ³¹ K. Jung, *Katedra włocławska*, dz. cyt., s. 35; S. Chodyński, *Bazylika...*, KDWi 23(1929), s. 115-116.
- ³² W. Łuszczkiewicz, *Katedra włocławska i projekt p. Stryjeńskiego jej restauracyi*, Lwów 1883, s. 23.
- ³³ Tamże, s. 22-26, ryc. IV.
- ³⁴ Archiwum Diecezjalne we Włocławku (ADWi), Akta Kapituły Włocławskiej, Prace przy katedrze I, bez sygn., List T. Stryjeńskiego do bpa W. Popiela z 21.02.1882 r.
- ³⁵ Zob. Biblioteka Seminarium Duchownego we Włocławku (BSWi), Korespondencja księży Chodyńskich 1859-1887, Listy M. Łubińskiej, wrzesień 1881 r. – czerwiec 1882 r.
- ³⁶ S. Chodyński, *Bazylika...*, KDK-K 15(1921), s. 43; K. Jung, *Katedra włocławska*, dz. cyt., s.34.
- ³⁷ W. Łuszczkiewicz, *Katedra włocławska...*, dz. cyt., s. 25-26.
- ³⁸ ADWi, Projekt Tadeusza Stryjeńskiego ośmiobocznej nadbudowy wież, Чертежъ Кафедрального Римско = Католическаго костела въ Гор: Влоцлавскъ, Projekt zatwierdzony w Warszawie 20 czerwca 1884 r., bez sygn.
- ³⁹ Zob. W. Łuszczkiewicz, *Katedra włocławska...*, dz. cyt., s. 26.
- ⁴⁰ S. Chodyński, *Bazylika...*, KDK-K 13(1919), s. 45.
- ⁴¹ Tamże, s. 46.
- ⁴² ADWi, Projekt Konstantego Wojciechowskiego czworobocznej nadbudowy wież, Общій лицевой Фасадъ съ показаніемъ устройства башень,--верхней части франтовой стіны и поперши, Projekt zatwierdzony w Warszawie 17 maja 1886 r., bez sygn.
- ⁴³ S. Chodyński, *Bazylika...*, KDK-K 12(1918), s. 203.
- ⁴⁴ Tamże, s. 204.
- ⁴⁵ Z. Arentowicz, *Z dawnego Włocławka*, Włocławek 1928, s. 21; tenże, *Włocławek*, Włocławek 1937, s. 151, 154-157; M. Morawski, *Monografia Włocławka*, dz. cyt., s. 218-219, 228.

- ⁴⁶ S. Chodyński, *Bazylika...*, KDK-K 13(1919), s. 23.
- ⁴⁷ *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, (KZSwP), t. 11: *Dawne województwo bydgoskie*, z. 18: *Włocławek i okolice*, Warszawa 1988, s. 16.
- ⁴⁸ K. Jung, *Katedra włocławska*, dz. cyt., s. 51.
- ⁴⁹ Tamże, s. 50; KZSwP, t. 11, z. 18, dz. cyt., s. 11.
- ⁵⁰ ADWł, Widok elewacji ciągu kaplic północnych, ich rzut i przekrój przez kruchtę północną, projekt K. Wojciechowski, 13.07.1891, bez sygn.
- ⁵¹ S. Chodyński, *Bazylika...*, KDK-K 14(1920), s. 292.
- ⁵² ADWł, Elewacja południowa i przekrój balustrady nad renesansową kaplicą Matki Bożej, projekt K. Wojciechowski, 24.06.1892, bez sygn.
- ⁵³ ADWł, Widok zakrystii północnej i rzut filarków i arkad attyki, projekt K. Wojciechowski, 01.10.1892, bez sygn.; Rzut i przekrój poprzeczny przez zakrystię południową, projekt K. Wojciechowski, 25.06. 1892, bez sygn.; K. Jung, *Katedra włocławska*, dz. cyt., s. 51; M. Morawski, *Monografia Włocławka*, dz. cyt., s. 227.
- ⁵⁴ S. Chodyński, *Bazylika...*, KDK-K 12(1918), s. 203; 261; tenże, *Doniosłe odkrycie archeologiczne. Grób biskupa Macieja Golanckiego*, „Przegl. Katol.” 1892, s. 673-675.
- ⁵⁵ Zob. BSWł, Korespondencja księży Chodyńskich 1888-1895, List zakładu J. Szpetkowskiego z dn. 5 VIII 1896 r.
- ⁵⁶ S. Chodyński, *Bazylika...*, KDK-K 25(1931), s. 141.
- ⁵⁷ ADWł, Projekt arkady tęczowej z figurami, projekt K. Wojciechowski, 20.10.1892, bez sygn.; S. Chodyński, *Bazylika...*, KDK-K 12(1918), s. 198; KZSwP, t. 11, z. 18, dz. cyt., s. 11.
- ⁵⁸ Tamże, s. 238.
- ⁵⁹ K. Jung, *Katedra włocławska*, dz. cyt., s. 54.
- ⁶⁰ Tamże, s. 55.
- ⁶¹ Zob. BSWł, Korespondencja księży Chodyńskich 1888-1895, Listy zakładu A.F. Grmeli z dn. 11 i 26 IX 1894 r.
- ⁶² S. Chodyński, *Bazylika...*, KDK-K 13(1919), s. 271.
- ⁶³ K. Jung, *Katedra włocławska*, dz. cyt., s. 54; S. Chodyński, *Bazylika...*, KDK-K 13(1919), s. 172; ADWł, Plan kładu belek chóru muzycznego, projekt K. Wojciechowski, [1892], bez sygn.; BSWł, Korespondencja księży Chodyńskich 1888-1895, Listy J. Szpigla z dn. 17, 24 i 31 VIII 1896 r.; zob. A. Kłoczek, *Organy Jana Spiegla we włocławskiej katedrze. Historia, konstrukcja, struktura brzmieniowa*, „Studia Włocławskie” 3(2000), s. 405-417.
- ⁶⁴ S. Chodyński, *Bazylika...*, KDK-K 12(1918), s. 241.
- ⁶⁵ S. Żybuński, *Katedra włocławska*, Włocławek 1908, s. 10; K. Jung, *Katedra włocławska*, dz. cyt., s. 57.
- ⁶⁶ S. Żybuński, *Katedra włocławska*, dz. cyt., s. 11.
- ⁶⁷ ADWł, Akta Kapituły Włocławskiej, Prace przy katedrze 1, bez sygn., Deklaracja Stanisława Jasińskiego w sprawie wykonania polichromii w katedrze włocławskiej; S. Żybuński, *Katedra włocławska*, dz. cyt., s. 12; KZSwP, t. 11, z. 18, s. 22.
- ⁶⁸ J. Frycz, *Restauracja i konserwacja...*, dz. cyt., s. 171.
- ⁶⁹ S. Tomkowicz, T. Stryjeński, S. Odrzywolski, *W sprawie starych budynków*, „Tyg. Ilustr.” 1902, nr 41, s. 802; K. Wojciechowski, *Polemika w sprawie starych budynków. O restauracji katedry włocławskiej*, „Tyg. Ilustr.” 1902, nr 43, s. 856; *W odpowiedzi pp. Wojciechowskiemu i Szyllerowi w sprawie starych budynków*, [aut.:] S. Tomkowicz [i in.], „Tyg. Ilustr.” 1902, nr 52, s. 1036-1037; S. Szyller, K. Wojciechowski, *Ostatnie słowo w sprawie starych budynków*, „Tyg. Ilustr.” 1903, nr 10, s. 199.
- ⁷⁰ W. Łuszczkiewicz, *Katedra włocławska...*, dz. cyt., s. 22.